

20. Jelavich C. Russo-Bulgarian relations, 1892–1896 with particular reference to the problem of the Bulgarian succession / C. Jelavich // JMH. – Chicago, 1952. – Vol. 24. – № 4, December.

УДК 94 (437-41) : 323.17 «1945/1992»

Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів у єдиній державі (спроба реалізації та її доля)

Пугач Є. П.

У статті розглянуто перипетії (складності) боротьби словаків за федерацію, починаючи з 1945 р., спроби її реалізації в 1969–1989 рр., підкреслено, що дискредитація її як можливості встановлення справжньої рівноправності двох народів у цей період, викликала недовіру словаків до федеральних органів, і це стало одним із факторів, який вплинув на долю Чеської і Словацької федеративної республіки. Після висвітлення ходу переговорів між федеративними органами та республіками в 1990–1992 рр. зроблено висновок про те, що розпад спільної держави в значній мірі стався через амбіції політичних еліт Словацької та Чеської республік, що здійснений він був недемократичним шляхом, без волевиявлення цих двох народів.

Ключові слова: федерація, конфедерація, рівноправ'я, розподіл компетенцій, Чеська республіка, Словацька республіка, Громадянська демократична партія, Рух за демократичну Словаччину.

Пугач Е. П. Чехословацкая федерация как возможность установления равных прав словаков и чехов в едином государстве (попытка реализации и её судьба). В статье рассмотрены перипетии (сложности) борьбы словаков

зафедерацию, начиная с 1945 г., попытки её реализации в 1969–1989 гг., подчеркнуто, что дискредитация её как возможности установления подлинного равноправия двух народов в этот период, вызвала недоверие словаков к федеральным органам и это стало одним из факторов, повлиявших на судьбу Чешской и Словацкой федеративной республики. После освещения хода переговоров между федеративными органами и республиками в 1990–1992 гг. сделан вывод о том, что распад общего государства в решающей мере произошел из-за амбиций политических элит Словацкой и Чешской республик, что осуществлен он был недемократическим путем, без выяснения воли этих двух народов.

Ключевые слова: федерация, конфедерация, равноправие, распределение компетенций, Чешская республика, Словацкая республика, Гражданская демократическая партия, Движение за демократическую Словакию.

Pugach E. Czechoslovak Federation as an Opportunity to Establish Equal Rights for Slovaks and Czechs in a Single State (attempt to implement and its fate). The article describes the vicissitudes of Slovaks fighting for the federation since 1945, attempts to implement them in the years 1969–1989. It is emphasized that discredit it as an opportunity to establish true equality of the two peoples in this period caused distrust Slovaks of federal authorities and it was one of the factors that influenced to the fate of the Czech and Slovak federal Republic. After covering the progress of the negotiations between the federal authorities and the republics in 1990–1992 we came to conclusion that the dissolution of the common state decisively occurred due to the ambitions of the political elites of the Slovak and Czech Republics and it was not carried out in a democratic way, without ascertaining the wishes of the two peoples.

Key words: federation, confederation, equality, the distribution of competences, the Czech Republic, the Slovak Republic, the Civic Democratic Party, the Movement for a Democratic Slovakia.

Питання про забезпечення рівних прав титульних націй у багатонаціональних державах було й залишається найбільш важливою умовою їх стабільності. Це в певній мірі стосується й Чехословаччини, що проіснувала більше 70 років, а потім розпалася. Одним із можливих шляхів забезпечення рівноправ'я виступає федерація за умови її здійснення демократичним шляхом. У радянській, російській та українській історіографії довгий час цій проблемі не приділялося належної уваги. В посттоталітарний період з'явилися дослідження Е. Г. Задорожнюк про чесько-словацькі відносини в період «нормалізації» 70-80-х рр. ХХ ст. і причини розпаду федерації [3; 2], В. К. Волкова про етнократію як феномен посттоталітарного світу [1], В. А. Колеснікова та Ю. О. Щербакової про розпад Чехо-Словацької федерації [4; 6], врешті дисертаційна праця С. О. Корнеєва, присвячена боротьбі за федерацію та політичний статус Словаччини в Чехословаччині протягом 1918–1970 рр. [5].

Словацькі та чеські дослідники не обмежуються лише висвітленням розпаду федерації в період після демократичної революції 1989 р. [9; 10; 21], а й детально аналізують історію взаємовідносин словаків і чехів у 1945–1989 рр. [22; 23; 29].

В українській історіографії названа тема до цього часу спеціально не досліджувалася, хоча вона залишається актуальною в науковому і політичному відношенні.

Вперше питання про федеративний устрій Чехословаччини було сформульовано в Маніфесті Словацької національної ради (СНР), що виникла в період Словацького національного повстання в серпні-вересні 1944 р. і продовжувала свою діяльність із січня 1945 р. на звільненій радянськими військами території Східної Словаччини. В Маніфесті, опублікованому 4 лютого 1945 р., говорилося: «За домовленісті з представниками чеської нації встановимо взаємовідносини словаків і чехів в новій Чехословаччині на основі повного рівноправ'я, щоб у Словаччині словаки, а чеських землях чехи мали свою владу, в той час як центральний сейм (парламент) і центральний уряд будуть керувати спільними питаннями єдиної і неподільної держави» [8, с. 487].

Із такою пропозицією делегація СНР прибула в березні 1945 р. до Москви, де відбулася її наради з представниками чеських політичних партій з приводу формування уряду Національного фронту чехів і словаків, його програми відновлення єдиної Чехословацької республіки (ЧСР). На цих нарадах ідею про федеральний устрій держави було відхилено, а в затвердженій Кошицькій програмі нового уряду було записано: «Визнаючи, що словаки мають бути господарями на своїй словацькій землі так, як і чехи в своїй чеській Вітчизні, і що республіка буде відновлена як спільна держава рівноправних чеської і словацької націй, уряд підтвердить це важливими державно-політичними актами. СНР, що опирається на національні комітети в населених пунктах і районах, буде визнано законною представницею самобутньої словацької нації, але й носієм державної влади на території Словаччини (законодавчої і виконавчої)... Спільні державні завдання центральна влада республіки буде виконувати в тісній співпраці з СНР і Збором словацьких національних повереників, як виконавчим урядовим органом СНР» [8, с. 578-579].

Після завершення звільнення Чехословаччини й переїзду президента Е. Бенеша та уряду в Прагу постало питання про розмежування компетенцій центральних і словацьких органів влади. В результаті його обговорення між урядом республіки й Президією СНР 31 травня – 2 червня 1945 р. було підписано так звану першу Празьку угоду між цими органами влади [17, с. 24-44]. Вони передбачали, що декрети президента та уряду республіки загальнодержавного значення будуть видаватися після погодження з СНР. В останніх питаннях за СНР залишалися законодавчі права, а Збор повереників був підпорядкований СНР і виконував функцію центрального виконавчого органу в Словаччині. Повереники не були безпосередньо підпорядковані відповідним міністрам республіки. Таким чином, було створено асиметричну систему управління державою, бо в чеських землях органів, подібних словацьким не було і вони безпосередньо підлягали центральній владі.

Усі розуміли, що ця угода носить тимчасовий характер і остаточно питання буде вирішено після обрання Законодавчих

національних зборів та прийняття ними нової Конституції держави.

Після виборів у травні 1946 р. дещо змінилася роль політичних партій у системі влади в державі. В чеських землях комуністи отримали найбільшу кількість голосів і їх лідер К. Готтвальд отримав право формування уряду республіки. В Словаччині найбільш впливовою партією виявилася Демократична партія, якій віддало свої голоси 62% виборців, а за словацьких комуністів проголосувало трохи більше 30%. У масштабі республіки комуністи отримали найбільшу кількість депутатських мандатів і разом із соціал-демократами мали 51% місць у парламенті. Відповідно зріс їх вплив і в уряді, який очолив К. Готтвальд. У Словаччині згідно з результатами виборів більшість місць у СНР і Зборі повереников одержали представники Демократичної партії. Правда, головою останнього став представник словацької компартії Г. Гусак на тій підставі, що уряд очолює комуніст. За рішенням Національного фронту чехів і словаків 28 червня 1946 р. було підписано нову угоду про розмежування повноважень між урядом і СНР. Вона дуже сильно обмежила повноваження словацьких органів влади. Уряд отримав право вирішувати, чи не мають загальнодержавної ваги проекти постанов СНР. Збор повереников було прямо підпорядковано уряду як його виконавчий орган, а повереники – міністрам, що отримали право втручатися в практичну діяльність словацьких повереництв [17, с. 160-163]. Ініціатором прийняття нової празької угоди виступила Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ), і її підтримали інші чеські політичні партії, бо вважали, що перемога Демократичної партії на виборах 1946 р., завдяки підтримці її словацькими католиками, може посилити сепаратистські тенденції в Словаччині й створити загрозу єдності республіки. Якби там не було, але залишається фактом, що національні права словаків було знову обмежено.

Після державного перевороту в лютому 1948 р., коли комуністи встановили свою диктатуру в Чехословаччині, питання про державно-правовий статус словаків у республіці мало вирішуватися при прийнятті нової Конституції. Словацькі

комуністи були офіційно включені до КПЧ як регіональна організація і повністю виконували волю Праги. Демократичну партію було розгромлено, партія Свободи не мала жодної ваги.

КПЧ, як і усі керівні партії в країнах з тоталітарним режимом, свою головну мету вбачала в побудові соціалізму радянського взірця. Вона була зацікавлена в централізації своєї влади, в тотальному контролі за політичним, економічним, духовним життям суспільства. Як і всі компартії, вона визнавала підпорядкованість національних інтересів класовим. Ідеологію єдиної чехословацької нації було замінено на ідеологічну конструкцію «чехословацького трудящого народу».

У преамбулі Конституції, затвердженої 9 травня 1948 р., було записано: «Ми, народ чехословацький [підкреслено мною. – Є. П.], проголошуємо, що твердо вирішили будувати свою звільнену державу як народну демократію, яка забезпечить нам мирний шлях до соціалізму» [25, с. 1085]. У Конституції було підтверджено принцип взаємовідносин словаків і чехів як «рівний з рівним». Щодо повноважень словацьких органів влади, то там було зафіксовано, що СНР (її члени тепер мали назву депутатів) має вирішувати такі питання, що віднесені до її компетенції: піклування про національну культуру й освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення, організація населених пунктів і районів, питання збереження родючості землі, розвитку ремесел, торгівлі, ведення статистики і т. д. Тобто СНР мала вирішувати другорядні неполітичні питання. Збор повереников став регіональним виконавчим органом державного управління. Його голову і членів призначав уряд. Повереники підпорядковувалися міністрам [25, с. 1099-1101]. Законодавча влада належала лише Національним зборам, які обирали президента республіки й затверджували уряд. Таким чином, словацькі органи влади отримали дуже обмежені повноваження.

Починаючи з 1949 р., коли було затверджено першу п'ятирічку в ЧСР, стрімко здійснюється політика централізації влади, всі економічні питання вирішували галузеві міністерства і створені загальнодержавні об'єднання й не лише господарчі. Всі економічні, політичні, громадські, адміністративні установи безпосередньо виконували вказівки органів КПЧ різних рівнів.

Обмежену автономію Словаччини було зведено нанівець на початку 50-х рр. у період інспірованого політичного процесу над так званими «словацькими буржуазними націоналістами» на чолі з Г. Гусаком, Л. Новомеським, Д. Окалі, що отримали в 1954 р. великі строки ув'язнення. За таких умов навіть натяк на збереження певних компетенцій словацьких органів влади розцінювався як націоналізм. СНР в 1954–1955 рр. збиралася лише декілька разів і розглянула лише декілька другорядних питань внутрішнього розпорядку та доповнень загальнодержавного законодавства в галузі культури. Збор повереників як колективний орган влади в ці роки взагалі не функціонував, а окремі його члени лише виконували рішення та вказівки відповідних міністерств.

Після XX з'їзду КПРС і критики культу особи Й. Сталіна в 1956 р. керівництво ЦК КПЧ «в рамках боротьби з централізацією і бюрократизмом» вирішило провести через Національні збори поправку до Конституції про підвищення повноважень словацьких національних органів. 31 липня 1956 р. парламент схвалив конституційний закон 33/1956 з цього приводу [26]. СНР знову проголошувалася національним органом державної влади в Словаччині в рамках її повноважень в справах національного і регіонального значення. Збор повереників знову призначала СНР, якій він підпорядковувався, але мав керуватися постановами влади і відповідних міністерств. В умовах, коли практично всі рішення приймалися керівними партійними органами, а потім державними, ці поправки до Конституції мали більш символічне ніж практичне значення. Все це було проголошено в умовах, коли «словацьких буржуазних націоналістів» не було реабілітовано, а післявоєнні ідеї федерації як і раніше вважалися словацьким сепаратизмом. Події, що відбулися в сусідній Польщі влітку 1956 р. та восени того ж року в Угорщині, їх рішуче придушення, за активної участі радянської сторони, було використано керівництвом КПЧ для посилення її єдності, керівної ролі в суспільстві в справі захисту завоювань соціалізму. Затвердження в 1958 р. завдань другого п'ятирічного плану вимагало посилення централізації

керівництва в галузі економіки, що ніяк не сприяло підвищенню ролі словацьких органів влади.

В 1957 р. перший секретар ЦК КПЧ А. Новотний став одночасно і президентом Чехословаччини, що невдовзі негативно відбилася на долі словацьких органів влади. А. Новотний вважав Словаччину слабкою ланкою в республіці, а її автономію – першим кроком до сепаратизму та відтворення незалежної Словацької держави. Пізніше цим він пояснював закріплення централізму в Конституції 1960 р. [7, с. 46]. Ліквідація автономії Словаччини передбачалась при проведенні адміністративної реформи. Вперше про неї А. Новотний говорив на пленумі ЦК КПЧ 23 листопада 1959 р. [15, с. 185]. Замість існуючих 19 країв планувалося створити 10 (в тому числі 3 в Словаччині), а також 108 районів, які прямо мали бути підпорядковані уряду. Здійснення такої реформи фактично вилучало СНР та Збор повереників від управління словацькими органами влади. 9 квітня 1960 р. Національні збори схвалили низку законів, що визначали нову структуру й систему місцевого самоврядування [27]. Нову структуру держави було закріплено в Конституції 1960 р.

Після виконання другої п'ятирічки в 1960 р. керівництво КПЧ прийшло до висновку, що в Чехословаччині побудовано соціалізм і це має бути відображено в новій Конституції. Перш за все держава отримала назву «Чехословацька соціалістична республіка» (ЧССР). В новому Основному законі було зафіксовано керівну роль КПЧ в суспільстві, в якому формується єдиний соціалістичний чехословацький народ. Щодо статусу Словаччини, то КПЧ вважала, що забезпечити рівність словаків з чехами, декларовану в Конституції 1948 р., можливо шляхом вирівнювання економічного, соціального і культурного рівня Словаччини з чеськими землями. На це було спрямовано індустріалізацію Словаччини, котра здійснювалася в період першої та другої п'ятирічок. Тому обмеження словацьких органів влади в першій половині 50-х рр. XX ст. пояснювалося празьким керівництвом як вимушена необхідність.

За минуле десятиріччя Словаччина отримала значні успіхи у економіці, в структурі зайнятості населення,

зростанні добробуту, розвитку освіти, науки й культури. Вона перетворилася в індустріально-аграрну країну. Кількість зайнятих в промисловості збільшилася з 17,8% до 37,7%, а в сільському господарстві навпаки зменшилася з 41,9% до 27,9%. В порівнянні з довоєнним періодом удвічі зросло споживання м'яса, цукру, жирів. Утричі збільшилася кількість лікарів. В 9 разів виросла кількість студентів у вищих навчальних закладах [24, с. 253-254]. В 1960 р. стверджували, що «вирівнювання» досягло такого ступеня, що вже немає необхідності спеціальних окремих словацьких органів влади. З цього приводу відомий словацький історик Л. Ліптак у 1968 р. написав: «Спочатку обмежували повноваження словацьких установ, посилаючись на відставання Словаччини, яка потребувала допомоги з центру. Тепер продовжують ту ж політику, виходячи з протилежних аргументів, що Словаччина досягла такого ступеня розвитку, що вже ніякі особливі органи не потрібні і навіть є образливими для розвиненого краю» [12, с. 336].

В Конституції 1960 р. СНР визначалася як «національний орган державної влади в Словаччині, що мав право приймати постанови у відповідності до загальнодержавного законодавства у справах національного і регіонального значення в разі, коли цього вимагає забезпечення всебічного господарського і культурного розвитку Словаччини». Практично вона була позбавлена законодавчих функцій і не мала жодного виконавчого апарату, бо існування Збору повереників в Конституції не передбачалося, а крайові і районні національні комітети підпорядковувалися лише уряду. Комісії, що було створено в СНР замість повереництв, фактично стали чиновницькими регіональними представництвами міністерств [20, с. 184-185].

Хоча й до прийняття Конституції 1960 р. словацькі автономні органи влади мали обмежені повноваження, бо всі принципово важливі питання вирішувалися в Празі, але формально все ж вони існували і, як уже відмічено вище, в 1956 р. було декларовано навіть розширення їх прав. В 1960 р. Збор повереників було ліквідовано, а СНР із словацького законодавчого органу перетворено на суто представницьку національну організацію.

В умовах, коли в Словаччині виріс освітній і культурний рівень населення, збільшилася кількість технічної, наукової та творчої інтелігенції, ці кроки центру сприймалися як порушення принципу рівноправ'я і прояв словакофобії з боку А. Новотного.

В 1962 р. у зв'язку з політикою М. Хрушова на мирне співіснування двох систем та новою хвилею десталінізації в СРСР XII з'їзд КПЧ ухвалив рішення про завершення реабілітації жертв політичних процесів початку 50-х рр. Влітку 1962 р. було створено спеціальну комісію на чолі з секретарем ЦК КПЧ Д. Кольдером, яка розглянула справедливість вироків по політичному процесу Р. Сланского та дійшла висновку про безпідставність звинувачень і несправедливість покарань. Відповідальними за це беззаконня було виголошено деяких партійних і державних діячів, що були при владі в той час, а на цей момент вже пішли із життя. Було звільнено з посад низку інших керівників, в тому числі і першого секретаря ЦК КПС (Комуністична партія Словаччини) К. Бацилека, замість нього на чолі словацьких комуністів став О. Дубчек.

Згадана комісія під тиском А. Новотного не переглянула вироків по політичному процесу над «словацькими буржуазними націоналістами». В травні 1963 р. на з'їзді словацьких журналістів прозвучали звинувачення на адресу голови уряду ЧССР В. Широкого в штучному інспіруванні цього процесу. А. Новотний, виступаючи на зборах партійного активу Східної Словаччини в м. Кошице 12 червня 1963 р. фактично став на захист В. Широкого, заявивши: «Я вважаю, що на IX з'їзді КПС критика націоналізму була в своїй основі вірною» [16, с. 236].

В липні 1963 р. А. Новотний та інші керівники КПЧ отримали рукопис статті професора Університету Коменського в Братиславі М. Госіоровського, в якій було запропоновано створити федерацію в ЧССР. Ідея не знайшла підтримки, а М. Госіоровський отримав партійне стягнення.

Під тиском словацької і чеської громадськості було створено додаткову так звану «барнабітську» комісію, що мала або черговий раз підтвердити звинувачення в «буржуазному націоналізмі» бувших словацьких керівників, або повністю їх реабілітувати. Комісія прийшла до висновку, що звинувачення

В. Широкого на IX з'їзді КПС словацьких керівників на чолі з Г. Гусаком було безпідставним. А. Новотний змушений був звільнити В. Широкого з посади голови уряду та вивести його із Президії ЦК КПЧ. У грудні 1963 р. Г. Гусака й інших «буржуазних націоналістів» було остаточно реабілітовано.

На порядок денний знову постало питання про відновлення автономного статусу Словаччини, але справа закінчилася розширенням дорадчих повноважень СНР у відносинах з парламентом і урядом, запроваджених ними в 1964 р. В другій половині 60-х рр. на сторінках літературного часопису «Культурне життя» і «Літературній газеті» все частіше з'являлися критичні статті про стан суспільства, свавілля цензури, порушення прав людини, ізоляваність чехословацького суспільства від культурно-цивілізаційної європейської сфери. В січні 1967 р. на сторінках згаданого часопису розгорнулася дискусія про стан чесько-словацьких відносин, статусі Словаччини.

В червні 1967 р. на IV з'їзді письменників ЧССР всі ці питання стали предметом дискусії й гострої критики на адресу партійного керівництва. У виступах багатьох письменників прозвучала вимога проведення глибоких реформ в гуманітарній сфері. У відповідь ЦК КПЧ здійснив низку репресивних заходів (виключення деяких письменників із партії, закриття «Літературної газети», посилення цензури).

В словацькому суспільстві посилювалося незадоволення державно-правовим становищем Словаччини в республіці і вимоги поновлення її рівноправ'я з чехами. В серпні 1967 р., коли відмічалася 100-річчя з дня першої словацької гімназії в м. Мартін, президент здійснив поїздку по Словаччині, де допустив зневажливе відношення до словацьких національних святинь і навіть назвав Матицю словацьку осередком націоналізму. Це викликало хвилю незадоволення в словацькому суспільстві і навіть серед словацьких комуністів.

Ігнорування А. Новотним та його оточенням вимог демократизації суспільства, висунутих на IV з'їзді чехословацьких письменників, провал з виконанням третьої п'ятирічки, погіршення економічної ситуації і відмова проведення економічної реформи, розробленої О. Шиком, викликали

незадоволення в чеському суспільстві. Більшість словаків була обурена нерівноправним становищем Словаччини в республіці і безтактною поведінкою А. Новотного. І чехи і словаки вважали винуватцем такого становища в країні перш за все саме його. Це знайшло відображення у виступах на пленумах ЦК КПЧ в жовтні і грудні 1967 р. першого секретаря ЦК КПС О. Дубчека, деяких секретарів і членів ЦК. Висловлюючи критичні зауваження на адресу А. Новотного, вони вимагали його відставки з посади першого секретаря. Це відбулося на пленумі ЦК КПЧ 5 січня 1968 р., де замість А. Новотного першим секретарем було обрано О. Дубчека. 22 березня 1968 р. А. Новотний подав у відставку з посади президента республіки. Відбулися зміни у складі уряду і керівництві парламенту. Ці зміни в керівництві держави і відміна цензури власне і знаменувала початок процесу демократизації в КПЧ та суспільстві, що увійшов до історії як «Празька весна».

В Словаччині за ініціативою СНР в березні 1968 р. було сформульовано пропозиції про створення чехо-словацької федерації. В затвердженій 5 квітня 1968 р. Програмі дій КПЧ її було викладено як потребу «невідкладного досягнення принципової зміни в державно-правовому становищі чехів і словаків, необхідність здійснення конституційних змін», а також повинно бути «враховано переваги соціалістичного федеративного устрою...» [18].

В травні 1968 р. було створено комітет по підготовці закону про федерацію і спеціальну комісію фахівців. Але перш ніж приймати такий закон треба було створити законодавчий і виконавчий орган в Чеській республіці (ЧР). Тим більше, що в проекті федерації, запропонованому СНР федерація передбачалася як рівноправне об'єднання двох держав (виділено мною. – Є. П.). 10 липня 1968 р. Національні збори республіки обрали 150 депутатів Чеської національної ради із числа своїх депутатів від Чехії та Моравії. Трохи пізніше було створено й уряд ЧР.

Парламент республіки затвердив закон про Чехо-Словацьку федерацію 27 жовтня 1968 р., його було запроваджено з 1 січня 1969 р. Він передбачав, що на теренах ЧССР виникали дві національні держави (чеська та словацька). Господарство ЧССР складалося з інтеграції двох національних економік. Поряд з

громадянством ЧССР вводилося чеське і словацьке. Чеська та словацька мови оголошувалися рівноправними мовами на території федерації. Кожна з республік мала свою національну раду та свій уряд. Частина компетенцій вони передали федеральним органам: Національним зборам, що склалися з палати народу і палати націй, обирали президента та призначали уряд. Було визначено федеральні компетенції, федеральні й республіканські, а також виключно республік. У відповідності з цим створювалися федеральні й республіканські органи влади. Спірні питання між республіками мусив вирішувати федеральний конституційний суд. Але як виявилось в подальшому обсяг компетенцій неодноразово змінювався та й не завжди його дотримувалися.

Головною причиною того, що низку законів про запровадження федерального устрою не було здійснено в повному обсязі, стало збереження нефедералізованої КПЧ, яка залишалася «керівною» силою суспільства й після чисток в партії та державному апараті в 1969–1970 рр. й була запорукою збереження тоталітарного режиму в ЧССР та продовження курсу на копіювання «радянської моделі соціалізму». Всі важливі рішення схвалювали вищі партійні органи, а їх виконання партійними і державними установами згідно з принципом демократичного централізму було обов'язковим.

За ініціативи КПЧ наприкінці 1970 р. було затверджено низку нових конституційних законів, що посилювали компетенцію федеральних органів і відновлювали підпорядкування республіканських центральним. Було створено Державну планову комісію, яка поновила в повному обсязі планування народного господарства держави. Крім семи федеральних міністерств було додатково організовано ще шість. Вводилася обов'язкова координація діяльності республіканських і федеральних міністерств, що фактично означало залежність перших від других.

Таким чином, проголошена федерація була формальною і ніякої самостійності словацьких органів не існувало. Все, як і раніше, вирішувалося в Празі, де федеральні органи теж не мали остаточної влади, бо головні рішення приймали найвищі партійні інстанції.

Разом з тим навіть така федерація мала позитивне значення для Словаччини, бо за 20 років її існування значно зросла кількість словацьких кадрів, що мали досвід державного керівництва. Словацький уряд і його міністерства, що в той же час виконували функцію виконавців рішень федерального керівництва, в інших умовах могли успішно працювати самостійно. До того ж за цей час Словаччина збільшила свій економічний потенціал, досягла нових успіхів у розвитку науки і культури, в поліпшенні життєвого рівня населення. Тобто вона по всім параметрам наблизилася до рівня сусідніх країн Центральної Європи.

В 1988 р. під впливом «перебудови» в СРСР відбулися певні зміни у вищих ешелонах партійної і державної влади в ЧССР: пішов у відставку з посади першого секретаря ЦК КПЧ Г. Гусак, відбулася зміна голови федерального уряду і деяких міністрів. Настав короткий період лібералізації. Було дозволено видавати друковані органи чеської і словацької спілок письменників. Саме на сторінках такого словацького видання «Літературний щотижневик» з нагоди 20-річчя чехо-словацької федерації розгорнулася дискусія з приводу розробки республіканських конституцій та їх співвідношення з федеральною. Так, в статті А. Грнко стверджувалося: «Словацька нація має невід'ємне право на власну національну державність. Ця державність залишається ще не добудованою» [14]. Інший словацький політолог П. Каніс писав: «Право на власну державу є природним правом нації» [13]. В цій дискусії, мова також йшла про власний словацький державний знак та іншу символіку. Але умови для реалізації цих пропозицій тоді ще не дозріли.

У період демократичної революції 1989 р. в Чехословаччині і чеський демократичний Громадянський форум і словацька Громадськість проти насильства виступали єдиним фронтом в боротьбі за повалення тоталітарного комуністичного режиму і будівництво, починаючи з 1990 р., нової демократичної держави. І тут на порядок денний знову постало питання про взаємовідносини словаків і чехів в федерації. Словацькі представники ще з часів розробки закону про федерацію в 1968 р. уявляли її як союз двох держав. Але як уже показано вище, це не було реалізовано.

Тепер же в умовах парламентської демократії вони стали знову піднімати ці питання. Перші ознаки різного підходу до вирішення назрілих проблем федерації проявилися вже в січні 1990 р., коли президент В. Гавел запропонував зміну назви держави, маючи на увазі виключити слово «соціалістична». СНР запропонувала назву «Федерація Чесько-Словацька». Федеральні національні збори затвердили компромісну назву Чесько-Словацька федеральна республіка. Чехи писали її без дефісу, словацька сторона категорично вимагала писати саме з ним. Вона пояснювала, що це дасть можливість іншим народам дізнатися про існування словаків як рівноправної нації в федерації. Були також вимоги зміни державних символів. 20 квітня 1990 р. федеральний парламент затвердив закон про нову назву держави «Чеська і Словацька федеративна республіка». Але цим компромісом справа не закінчилася. Весь 1990 р. точилася боротьба за розподіл повноважень федерації та республік. Словацька сторона вимагала розширення компетенції республіканських органів. 12 грудня 1990 р. парламент затвердив так званий закон про компетенції, в якому зверхність федеральних законів і органів було лише дещо послаблено.

Далі конфлікт виник навколо питання про підготовку нової Конституції. Обговорювалися два варіанти: одна федеральна або три (федеральна і дві республіканські). Обговорення тривало майже 16 місяців. Розроблений проект угоди між двома республіками обговорювався у лютому 1992 р. на їх засіданнях. СНР не погодився з ним і його не було запроваджено.

У зв'язку з черговими виборами 12 червня 1992 р. питання про державно-правове становище республік і федерації використовувалося політичними партіями у передвиборчій боротьбі.

Ще задовго до виборів 1992 р. фактично перестали існувати Громадянський форум і Громадськість проти насильства. На їх базі в чеських землях виникли Громадянська демократична партія (ГДП), Демократичний рух (альянс), крім того тут існували Християнсько-демократична співдружність, ліберально-соціальна унія, народна, соціал-демократична, комуністична партія Чехії і Моравії. В Словаччині із Громадськості

проти насильства вийшла нова партія Рух за демократичну Словачину (РЗДС) на чолі з В. Мечіаром. Існували також Християнсько-демократичний рух, Словацька національна партія, Словацька демократична лівиця (КПС), блок угорських партій. В Словаччині найбільш впливовими силами напередодні виборів були РЗДС і Християнсько-демократичний рух. Лідер останнього Я. Чарногурський вважав, що остаточно питання про розподіл повноважень республік можна буде вирішити лише після інтеграції Чехословаччини до Європейського союзу, а поки що треба зберегти її як єдину державу шляхом компромісів. В. Мечіар виступив взагалі за конфедерацію. В інтерв'ю в жовтні 1991 р. він заявляв: «Конфедеративне вирішення, що я пропоную, дає шанс на співіснування. Воно вимагає остаточного установлення державної суверенності республік. Прийняття Конституції ЧР і Словацької республіки (СР) є першим кроком в тому процесі. Другим – підписання державної угоди між ЧР і СР. Третім – створення найвищих органів влади... Щоб виконавча влада була створена за принципом один до одного, тобто, щоб в ній об'єднувалися дві держави, а не дві і одна третина населення» [11, с. 62-63]. На позиціях незалежності Словаччини з самого початку поновлення своєї діяльності в 1990 р. стояла Словацька національна партія. Після розколу Християнсько-демократичного руху в 1991 р. частина його підтримала вимогу РЗДС про конфедерацію, а в перспективі – незалежність.

По результатам червневих виборів 1992 р. в Чехії найбільшу кількість голосів отримала ГДП на чолі з В. Клаусом, а в Словаччині – РЗДС, очолюваний В. Мечіаром. Вони і очолили відповідно уряди ЧР та СР. Почалася серія їх зустрічей для обговорення майбутнього федерації.

В Словаччині ще в січні 1992 р. РЗДС і її союзниками було розроблено документ «Проект договору між ЧР та СР про спільний державний зв'язок», в якому було відображено словацьку пропозицію щодо конфедерації. Вже в першому пункті говорилося: «ЧР і СР створюють цим договором союз рівноправних і самостійних держав – Чехо-Словаччину. В зв'язку з чим зникає існуючий федеративний союз» [20, с. 339]. Обидві республіки повинні були стати самостійними суб'єктами

міжнародної політики і мати самостійне представництво в найбільш важливих міжнародних організаціях. У внутрішніх відносинах передбачалося збереження єдиної грошової одиниці, спільний центральний банк для зносин з закордоном, а також два емісійних республіканських банка, дві самостійні армії на чолі зі спільним командуванням. Законодавчі збори утворювалися із депутатів республіканських парламентів. Закони мали бути затверджені в разі якщо їх підтримувала більшість депутатів від кожної республіки. Функції президента та віце-президента мали виконувати представники від республік, а замість уряду такого союзу пропонувалося створити Координаційну раду. Спільні органи утримувалися за рахунок відрахувань з самостійних бюджетів республік [20, с. 339-340].

Ці пропозиції словацької сторони прозвучали вже на першій зустрічі В. Мечіара з В. Клаусом в м. Брно 8 червня 1992 р. Важливою була зустріч делегації республік 17 червня 1992 р. в Празі. Коли В. Мечіар запропонував чеській стороні приєднатися до словацького проекту щодо федерації, підкресливши, що словацька нація хоче вступити до Європи маючи свою державу, В. Клаус заявив, що РЗДС хоче будувати свою незалежну республіку за чеські гроші. В. Мечіар відповів, що кожна республіка буде господарювати за свої прибутки. Чеська делегація після цієї зустрічі зробила висновок, що Словаччина прагне лише самостійності. Після зустрічі 19 червня 1992 р. в Братиславі чеський і словацький лідери виступили з узгодженою заявою: «Керівництво ГДП і РЗДС констатують незгоду своїх виборчих програм і політичних цілей в питанні державно-правового устрою, бо ГДП вважає за єдино розумну й дієву форму на сьогоднішній день для Чеської і Словацької федеративної республіки саме федерацію (з єдиним міжнародно-правовим представництвом), а РЗДС – конфедерацію з самостійним міжнародним представництвом кожної республіки окремо. ГДП не вважає конфедерацію з таким міжнародним статусом республік за спільну державу, а лише за союз двох самостійних держав. Замість конфедерації ГДП віддає перевагу двом повністю самостійним державам, тобто

конституційному розділу сучасної держави» [20, с. 342]. Було досягнуто угоду про те, що сторони мають остаточно вирішити питання державно-правового устрою країни до 30 вересня 1992 р. Але ні в кого не залишалося сумніву, що справа йде до розлучення чехів і словаків.

17 липня 1992 р. СНР ухвалила «Декларацію суверенітету Словацької республіки», яка посилялася на право націй на самовизначення з огляду на міжнародні договори та угоди. Декларація закінчувалася словами: «Цією Декларацією СНР проголошує суверенітет СР як заснування держави словацької нації» [28, с. 2394]. 1 вересня 1992 р. СНР прийняла Конституцію СР, яка повністю проголошувала самостійність держави.

На зустрічі В. Клауса з В. Мечіаром 28 серпня 1992 р. в м. Брно було узгоджено, що керівництво обох республік буде ініціювати прийняття законів про припинення федерації і розподіл майна. Вони мали бути затверджені до 31 грудня 1992 р. З літа 1992 р. вже працювали спільні комісії, що готували угоди про розподіл майна, території, валюти, армії і т. д. Проект закону про розподіл майна ухвалила федеральна влада 27 вересня 1992 р. [19].

Хоча в діючій Конституції Чехословаччини було записано, що про ліквідацію державного союзу має вирішувати народ шляхом референдуму, керівники ГДП і РЗДС не будучи впевненими, що більшість чехів і словаків їх підтримають, не стали ризикувати і маючи спільно зі своїми прихильниками в федеральному парламенті більшість, зірвали всі пропозиції про референдум, який так і не було проведено.

Обидві палати федерального парламенту 25 листопада 1992 р. проголосували за конституційний закон про припинення дії Чеської і Словацької федеративної республіки. З 1 січня 1993 р. вона розпалася на дві самостійні держави. Виникла незалежна СР. Проблема федерації перестала існувати.

Формування націй, успіх боротьби за визнання їх самобутності, за збереження й розвиток, в значній мірі залежить від внутрішнього середовища існування та зовнішніх впливів. Особливо це важливо для таких малих націй як словацька. Коли

більш численна й сильна мадярська народність, пліч о пліч з якою протягом багатьох віків жили словаки, наприкінці XVIII – початку XIX ст. почала формуватися як самостійна нація, намагаючись асимілювати інші народності угорської частини Австрійської імперії, відбулося національне пробудження словаків та їх боротьба за становлення власної нації, визнання її самобутності і забезпечення перспективи існування.

В 1918 р. словакам вдалося уникнути загрози мадярської асиміляції, увійшовши до складу нової держави – ЧСР та пов'язавши свою долю з більш близькими їм чехами. Перебування у складі ЧСР в 20–30-ті рр. XX ст. об'єктивно сприяло модернізації словацької економіки, умов життя, розвитку освіти й культури, запровадженню норм європейської парламентської демократії. Але здійснення в цій державі політики чехословакізму створювало нову загрозу самобутності словацької нації, що штовхало словаків на боротьбу за рівноправ'я, за справедливе вирішення питання про їх державно-правовий статус.

В роки Другої світової війни словаки з волі нацистської Німеччини отримали право створення власної національної держави. СР виникла за ціну ліквідації Чехословаччини, була втягнута у війну на боці фашистського блоку і не мала жодних реальних перспектив незалежного існування. Навесні 1945 р. вона зникла з карти Європи.

Під час Словацького національного повстання 1944 р. антифашистські сили Словаччини висунули ідею відродження Чехословаччини як республіки двох рівноправних народів. Представники нової Словаччини при формуванні уряду відроджуваної ЧСР і розробці його програми запропонували створити федерацію чехів і словаків. Президент Е. Бенеш та чеські антифашистські політичні партії залишалися прихильниками чехословакізму і тому федеративний устрій не було запроваджено, а лише декларовано відновлення держави за принципом «рівний з рівним».

Після встановлення в 1948 р. в ЧСР тоталітарного режиму, що тримався на комуністичній диктатурі і пріоритеті класових

інтересів над національними, було взято курс на посилення централізації, чому всіляко сприяв і Комінформ.

Здавалося б «Празька весна» 1968 р. створила сприятливі умови для запровадження федеративного устрою держави і реалізації рівних прав словаків і чехів. Але проголошення Чехословацької федеративної республіки з 1 січня 1969 р. було більше формальним актом ніж дійсністю. Декларувалися федеративні принципи, створювалися її атрибути при збереженні керівної ролі нефедералізованої КПЧ, яка як і раніше, залишалася на позиціях визнання пріоритету класових інтересів над національними, на непорушності принципу демократичного централізму. Така квазіфедерація проіснувала двадцять років.

Коли відбулася «Оксамитова революція», з'явилися реальні можливості забезпечити рівні права чехів і словаків шляхом удосконалення існуючої федерації. Вже в 1990 р., коли відбулася структуризація політичних партій, намітилися два підходи до реформування Чеської і Словацької федеративної республіки. Чеські лідери на перше місце ставили демократизацію держави, перехід до ринкової економіки, збереження і вдосконалення федерації. В Словаччині після створення РЗДС на чолі з В. Мечіаром і розробку ним концепції перетворення Чехословаччини на конфедерацію на перше місце було висунуто питання розмежування компетенцій республік та федерації на користь перших. Після виборів у червні 1992 р., коли в ЧР перемогу отримала ГДП, а в Словаччині – РЗДС, подальша доля федерації вирішувалася на двосторонніх зустрічах чеського і словацького лідерів. Федеральному парламенту було відведено роль статиста, бо депутати згаданих двох партій та їх прихильників мали більшість в обох палатах і диктували узгоджені рішення. Намагання федеральних і чеських лідерів шляхом компромісів зберегти федерацію виявилися марними. Кулуарно було досягнуто домовленості між словацькими і чеськими делегаціями про розподіл Чехословаччини на дві незалежні держави. В країні, де відбулася «Оксамитова революція», ліквідація федерації відбулася недемократичним шляхом. Передбаченого Конституцією референдуму так

і не було проведено. Інтереси правлячих еліт, особливо словацької, було поставлено на перше місце. Чехи і словаки, які за часів тоталітаризму звикли, що життєво важливі рішення розробляються «наверху», змирилися з нав'язаним їм рішенням. Чехи успадкували прапор, державний герб, столицю, грошові знаки колишньої Чехословаччини і вважали, що скоротилася лише територія та відпала донорська функція щодо Словаччини. Багато словаків раділи появі нових кар'єрних можливостей у зв'язку з повною незалежністю.

Ініціатори розподілу запевняли населення, що ця акція негативно не відіб'ється на його становищі, бо в підписаних угодах передбачено місце співробітництву двох братніх держав. За декілька місяців 1993 р. всі переконалися, що це не так, бо відбувалося все більше дистанціювання ЧР і СР. Особливо відчутно це стало для Словаччини, де скоротилося виробництво, різко зросло безробіття, фактично припинилася велика приватизація, почалося незаконне присвоєння державної власності, погіршилося соціальне становище населення, загострилися відносини з сусідньою Угорщиною.

Оцінюючи період спільного проживання словаків і чехів у спільній державі, особливо після Другої світової війни, слід визнати, що попри порушення принципу «рівний з рівним» правлячою компартією, на політичні репресії, що до речі, в такій же мірі стосувалося й чехів, Словаччина в розвитку економіки, структури суспільства, освіти, науки та культури була на рівні сусідніх центральноєвропейських країн. Це дало можливість незалежній СР інтегруватися до європейських структур, стати рівноправним членом європейської і світової співдружності націй і перебороти ті труднощі, що виникли у неї після розлучення з чехами.

Примітки

1. Волков В. К. Этнократия – непредвиденный феномен посттоталитарного мира / В. К. Волков // Полис: Политические исследования. – 1993. – № 2.
2. Задорожнюк Э. Г. Почему не устояло в 90-е гг. XX в. единое чехо-словацкое государство? / Э. Г. Задорожнюк // Власть – общество – реформа. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX в. – М., 2006.

3. *Задорожнюк Э. Г.* Чешско-словацкие отношения: от режима нормализации 1969 года к «бархатной революции» 1989 года / Э. Г. Задорожнюк // Новая и новейшая история. – 2005. – № 6.
4. *Колесников В. А.* Трансформация политической и конституционно-правовой системы Чехо-Словакии (80-е начало 90-х гг.) / В. А. Колесников. – Воронеж, 2001.
5. *Корнеев С. А.* Словакия в составе Чехословакии: проблема политического статуса 1918–1970 гг.: автореф. дис. на соиск. уч. степ. к.и.н.: спец. 07.00.03 «Всемирная история» / С. А. Корнеев. – М., 2008.
6. *Щербакова Ю. А.* Распад Чехословакии: попытка анализа общественных процессов / Ю. А. Щербакова // Конфликты в условиях системных изменений в странах Восточной Европы. – М., 1994.
7. *Černý R.* Antonín Novotný: Pozdní obhajoba: hovory s mužem, který nerad mluvil / R. Černý. – Praha, 1992.
8. *Cesta ke Květnu.* Zv. 2. – Praha, 1965.
9. *Kováč D.* Slováci – Česi – dejiny / D. Kováč. – Bratislava, 1997.
10. *Kubín Ľ.* Rola politických elít pri zmene režimu na Slovensku / Ľ. Kubín. – Bratislava, 2002.
11. *Leško M.* Mečiar a mečiarizmus / M. Leško. – Bratislava, 1996.
12. *Lipták Ľ.* Slovensko v 20. storočí: najdiskutovanejšia historická esej o Slovensku / Ľ. Lipták. – Bratislava, 1968.
13. *Literárny týždenník.* – 1989. – 20. ledna. – č. 3.
14. *Literárny týždenník.* – 1989. – 27. ledna. – č. 4.
15. *Novotný A.* Projevy a stati (1958–1962). Diel 2 // A. Novotný. – Praha, 1964.
16. *Novotný A.* Projevy a stati (1962–1964). Diel 3 / A. Novotný. – Praha, 1964.
17. *Pražské dohody 1945–1947.* Sborník dokumentů. – Praha, 1992.
18. *Rudé právo.* – 1968. – 7. dubna.
19. *Rudé právo.* – 1992. – 29. září.
20. *Rychlík J.* Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992 / J. Rychlík. – Bratislava, 1998.
21. *Rychlík J.* Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992 / J. Rychlík. – Bratislava, 2002.

22. Schwarz P. K. Češi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu / P. K. Schwarz. – Bratislava, 1994.
23. Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992) / ed. M. Barnovský. – Bratislava, 1994.
24. Špiesz A. Ilustrované dejiny Slovenska. Na ceste k sebauvedomeniu / A. Špiesz. – Bratislava, 2007.
25. Ústavný zákon č. 150/1948, Ústava Československé republiky // Sbíрка zákonů a nařízení Republiky Československé, částka 52/1948.
26. Ústavný zákon č. 33/1956 o slovenských národných orgánoch // Sbíрка zákonů Republiky Československé, částka 18/1956.
27. Ústavný zákon č. 35/1960 o zmene ústavného zákona o voľbách do Národného zhromaždenia a o voľbách do Slovenskej národnej rady a ústavného zákona o národných výboroch // Sbíрка zákonů Republiky Československé, částka 015/1960.
28. Uznesenie Slovenskej národnej rady o Deklarácii Slovenskej národnej rady a zvrchovanosti Slovenskej republiky // Zbirka zákonů ČSFR, částka 084/1992.
29. Žatkuliak J. Federalizácia československého štátu 1968–1970 / J. Žatkuliak. – Praha-Brno, 1996.

УДК 327.5 (540:549.1) «1971» : 359 (73)

7-й флот США и Южноазиатский кризис 1971 г.

Уллах П. Э.

В статье анализируются маневры американской флотилии во время индо-пакистанской войны 1971 г., вызвавшие волну критики во всём мире. Кроме того, автор делает попытку проанализировать причины и мотивы отправки военно-морской группировки в указанный регион.

Ключевые слова: Южноазиатский кризис, индо-пакистанская война, 74-я оперативная группа, авианосец «Энтерпрайз».